

Nəsiminin "Bəraməd" qəzəlinin ilk örnəkləri

Nəzakət Məmmədli,

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Türkdillli əlyazmaların tədqiqi şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Klassik Şərq ədəbiyyatında qəzəl janrı hər zaman populyarlığını qoruyub saxlamış, divan şeiri ənənələrinin, söz sənətinin inceliklərinin nəsil-dən-nəslə ötürülməsində müstəsna rol oynamışdır. Bəzən bir şairin çox sevilmə və məşhur olan qəzələ onlarla nəzirlər yazılmışdır. "Azərbaycan-türk şeirində nəziraçılıq ənənəsinin möhkəmlənməsində Nəsiminin türk və farsca divanlarının yeri ayrıca qeyd olunmalıdır. Onun divanları sələf və xələfləri arasında əlaqələndirici mövqeyindədir. Sələflərinin şeirlərini sevə-sevə oxuyub öyrənən Nəsimi məlum olanı təkrarlamamış, yaradıcı təxəyyülün qüdrəti ilə özü yeni bir üslub yaradaraq, böyük şairlər nəslinin yetişməsi üçün münbit bir ədəbi-fəlsəfi zəmin hazırlamışdır. Ədəbi əlaqələr yönündə öyrənə biləcəyimiz bu nəzirlər ham da

Nəsiminin ədəbi-estetik və fəlsəfi anlayışlarının ayrı-ayrı ünsürlər deyil, axınlar şəklində digər şairlərin əsərlərinə gəlişini təmin edirdi" (Şıxıyeva, 2000, 44).

Nəsimi və Əttarın farsca divanlarında "Bəbin", "Vəssalam", "Darəm", "Darəd" "Eşq", "Mast" və s. kimi ortaq rədifli qəzəllər vardır (bax: Şıxıyeva, 2000). Bundan başqa, Şeyx Fəridəddin Əttarın "Bəraməd" rədifli iki şeiri də məlumdur. Bu məqalədə tədqiqatçı calb olunan "Bəraməd" qəzəli şairin bir çox qəzəlləri kimi qələndərlik əhvali-ruhiyyəsini ifadə edir (bax: S.Nəfisi, 1320; Zərrinkub, 1378).

دی پیر من از کوی خرابات بر آمد

وز دلشده گان نعره هیهات بر آمد

شوریده به محراب فنا سر به بر افکند،

سر مست به معراج مناجات بر آمد. (Əttar, 1381, 300)

*Dünən mənim pirim xərabət küçəsindən gəlib keçdi,
Qəlbi əldən getmiş aşıqlardan "Heyhat! nidası ucaldı.
Şuridə halda fəna məhrabına baş qoydu,
Sarmast minacət məracına çıxdı.*

Fikrimizcə, şair kamil mürsidən "xəlvəti-ərbəin" və ya "çilla" adlandırılan qırx günlük və ya daha uzun bir xəlvət və üzlet halından çıxaraq, ilk dəfə məscidə, toplu ibadət yerinə gəlməsi, onun üzündəki ilahi ünsiyyətdən doğan qeyri-adi nurların müridlərini heyrətə gətirməsi, buna görə də onlardan doğan heyrat nidalarını əks etdirir. Onun xüsusi halındakı namazı, səcdəyə baş qoyması, fəna məhrabına baş qoymaq, namazı "meraci-minacət" adlandırılır. (Məmmədli, 2019, 28)

Nəsiminin mürsidi, hürufilik təliminin banisi Fəzlullah Nəiminin də "Bəraməd" rədifli qəzəli Əttarın şeirinə nəzirə olaraq yazılıb:

تا عشق تو از کوی خرابات بر آمد

موسی دل از طور مناجات بر آمد

تور رخت او قناد تبیی در دل منصور

قریاد "انا الحق" به سموات بر آمد

(Fəzlullah, 1397, 107)

Nəsimi şeirinin ilk sözü Əttarın "pir-e ma" – bizim pirimiz, mürsidimiz sözünə paralel "eşq-e to" (sənin eşqin) verilmişdir ki, bu da şairin mürsidinin eşq olduğu fikrini ifadə edir. Lakin hər iki şairdə mürsidin çıxdığı yer xərabət küçəsidir ("ku-ye xərabət"). Əttar ikinci mısradə qəlbi əldən getmiş aşıqların heyrat və çaşqınlıq ifadə edən "heyhat" nidalarından bəhs edir. Nəsimidə isə könül Musasının minacət Turuna çıxması, yəni "Qurani-Kərim"də Musa peyğəmbərin Tur dağında Allahdan ona görünməsinə xahiş etməsi və təcəllə hadisəsinə işarə vurur. Dağın üzərinə Allahın nurunun düşməsi Nəsimidə sevgilinin nurunun bir gecə Mənsurun qəlbina düşməsi ilə paralelləşdirilir. Mənsurdan ucalan "Ənalhaq" sədasının Həzrət Musa ilə əlaqələndirilməsi də peyğəmbərin Tur dağında gördüyü yanan ağacdən çıxan "İnni ənəllah" kəlməsinin eşq əzablarında yanan, ilahi nurdə qarq olan Hallac Mənsur, onun simasında Haqq aşiğini ifadə edir.

Nəsiminin "Bəraməd" rədifli qəzəlində həm Şeyx Fəridəddin Əttarın, həm də mürsidi, hürufilik təliminin banisi Fəzlullah Nəiminin təsiri hiss edilir:

روح القدس از کوی خرابات بر آمد

مشتاقت تجلی بمناجات بر آمد

خورشید یقین از افق عین عیان شد

انوار حق از مطلع ذرات بر آمد

(Nəsimi, 1972, 142)

*Ruhülqüds xərabət küçəsindən gəldi,
Təcəllaya müştaq olan aşıqlar minacata gəldilər.
Yağın günəşi eyni-ayan üfüqlərində doğdu,
Haqqın nurları zərrələrin doğmasında yarandı.*

Nəsimi də Əttar kimi müridin üzündə Haqqın nurlarının təcəllisini görəndə aşıqların halını minacata gəlmək, xəlvət və üzletdən çıxan mürsidin camalını isə eyni-ayan üfüqlərindən doğan günəşə bənzədir. Hər iki qəzəldə mürsid və müridlərdən, ilahi təcəllinin əks olunmasından söhbət gedir.

Hər iki qəzəlin ilk iki beytində "pir-e ma" (bizim pirimiz, mürsidimiz) və Ruhülqüds; "dilşodeqan" və "müştaqi-təcəllə" paralel olaraq işlədilir. Fəzlullahın qəzəlinin ilk mısrasındakı "eşq-e to" ifadəsi isə bir qədər fərqli görünəndə, mahiyyətcə "pir-e ma" və "Ruhülqüds"lə bənzər funksiyada daşıyır. Üçüncü və dördüncü mısralarda Əttarda "fəna məhrabına baş qoyan şuridə aşiq minacət məracına çıxır, burada məhraba çıxaraq vəz edən mürsidin söhbəti "meraci-minacət", yəni özünlü və dinləyənləri unudaraq, səmimi bir şəkildə Allah-taala ilə söhbəti, dua və valvarışları ilə müqayisə

edilir. Nəsimidə də mürsidin pirin söhbətindən salıqda aydınlanma prosesinin getməsi, yaqın, günəşinin doğması və zərrələrin birləşməsindən Haqqın nurlarının təcəllası isə toplu zikr və ibadət məclisində işarədir.

Əttar:

چون تُردی جانان به ره سینه فرو شد،

از مشرق جان صبح حیات بر آمد.

چون دوست نقاب از رخ پر نور بر انداخت،

با دوست فرو شد، به مقامات بر آمد

(Əttar, 1381, 300)

*Cananın durdu (şərabın dibi, burada eşq şərabı) sinədə işıqlandı, çaşa gəldi,
Can məşriqindən sübhü-təhiyyət gəldi.
Ela ki dost nurlu üzündən niqabı götürdü,
Dostla (dostun nuru ilə) nurlandı və məqamata gəldi.*

Əttar burada "Sübh" dedikdə həm "Qurani-Kərim"də "Duha" surasına, dostun üzündən niqab götürməsi həm kamil mürsidin üzletdən çıxaraq üzündəki təcəllə nurlarına, eyni zamanda satırlı olaraq Allah-taalanın "Mən gizli bir xəzinə idim" cümləsi ilə başlayan qüdsi hadisəsinə işarə edir.

Fəzlullah:

تا زاهد شهر از می عشق تو خیر داشت،

چون پیر مغان گرد خرابات بر آمد

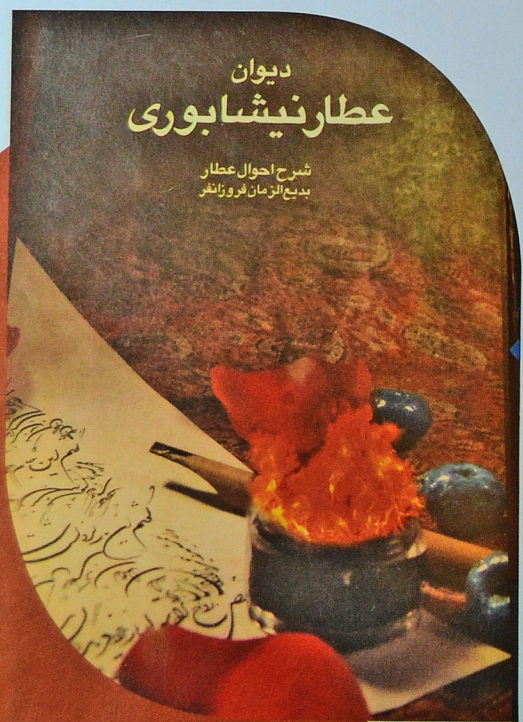
در صومعه تازمزمه ذکر تو او فتاد

صوفی چو من از تو به وظائف بر آمد

(Fəzlullah, 1397, 107)

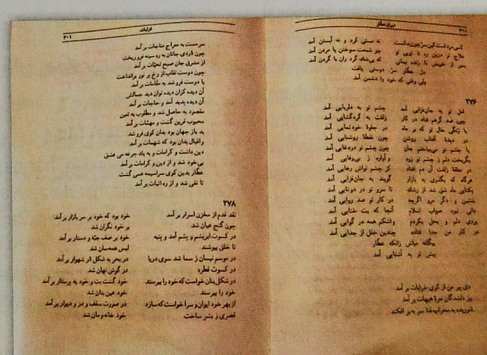
Əttarda "dordi-ye canan" (cananın şərabının dibi) Fəzlullahın nəzirəsində "mey-e eşq-e to" (sənin eşqinin meyi) ifadəsinə uyğun gəlsə də, "zahidi-şəhr" (şəhərin zahidi) obrazı əlavədir. Fəzlullahın nəzirəsində şəhərin zahidi aşiqin gizli eşqindən xəbar tutur, çünki muğların pirinin xərabətində dolaşarkən görmüşdür.

Şair: "Sovmiədə, yəni zahidlərin ibadətə məşğul olduğu yerdə sənin zikrin zümzümə edildi, mənim kimi sifilərin tövbə və təmənnələrindən vəz keçdilər", – deyir. Burada "zomzome-ye zekr" dedikdə sifilərin zikr məclisləri, sifilərin tövbələrindən vəz keçməsi isə onların Haqqın cəməli təcəllələrində məzhəb olaraq təqdim imandan haqiqi imanə keçməsi prosesini ifadələyir. Fəzlullahın bu beytləri şeirə bir fərqlilik və orijinalıq baxışındadır.

دیوان
عطار نیشابوری

تشریح احوال عطار
بديع الزمان فروزانگر

Nəsimi:

سلطان ابد سنجق منصور بر افروخت،
لحق انا از ارض و صماوات بر آمد
آن نور که مسجود ملک گشت و نهان شد
از مظهر ابرار بکرات بر آمد

(Nəsimi, 1972, 162).

**Ədəbiyyat sultanı Mənsur bayrağını yandırdı,
Haqiqətan yer və göydən "Ənə" sadası ucaldı.
O nur ki, mələklər ona səcdə etdilər, gizlənmədi,
Buludların zühuruyla dəfələrlə getdi və geri gəldi.**

Burada da əvvəlki beytdə verilən təcəllə ideyası davam və inkişaf etdirilir. "Sultan-e əbəd" dedikdə Allah-taala, "Səncaq-e Mənsur" – Mənsur bayrağını yandıрмаq dedikdə isə Haqq-taalanın Tur dağında ağacdan çıxan "Ya Musa, inni ənəstu narən" (Ey Musa, mən Allaham) sadası ilə Həllacın da ilahi eşqlə o ağac kimi yanması nəzərdə tutulur. Ağacın dili ilə səslənən Allah kamil bəndəsinin dili ilə də danışır. Allah-taalanın Mənsur bayrağını yandırməsi yanan ağac və ilahi eşq atəşi ilə yanan insan arasındakı paralelliyi metaforik şəkildə ifadə edir. "Mələklərin məzhəri olan nur" dedikdə isə Adəm peyğəmbər, əslində isə onun mahiyyətindəki "nuri-Məhəmmədiyyə" adlanan ilkin nur nəzərdə tutulur. Buludlar vasitəsiylə yağan yağış su, yenidən göylərə çəkilir, yenidən yağış yağır. Bu proses təkrarlanır: "Əz məzhəri-əbrar bekərrat bəraməd" (Buludlar kimi dəfələrlə, təkrar

gəlib-gəldi). Allahdan qoparılan nur zərərləri yenidən ona dönür. "İnnə lilləhi və innə ileyhi raciun" (Bəqərə, 156) ("Ondan qopmuşuq və yenə ona dönəcəyik") kəlamı bulud və yağış misalındakı gizli metafora ilə ifadə edilir.

Hə üç şairin bu beytlərində ortağ cəhət təcəllə ideyasının əks olunmasıdır.

Əttar:

آن دیده که از آن دیده توان دید جمالش
آن دیده پدید آمد و حاجات بر آمد
مقصود به حاصل شد و مطلوب به تعین،
محبوب قرین کشت و مهمات بر آمد

(Əttar, 1381, 300).

**O göz ki, onunla camalını görmək mümkündür,
Həmin o göz göründü və bütün istəklər yerinə yetdi.
Məqsəd hasil oldu, tələb edilən şey ələ gəldi,
Sevgili yaxın oldu və mühümətlər (vacib əməllər) yerinə yetirildi.**

Burada şair "Haqqın camalını görə bilən göz" dedikdə bəsirət gözü açıq olan kamil insanın, yəni müşşidin gözünü nəzərdə tutur. Salıq məqsədinə çatdı, mətləbini əldə etdi. Çünki Haqq gedən yolda doğru rəhbəri tapmaq ən böyük xoşbəxtlikdir. Bəsirət gözü açıq olan, getdiyi yoldakı bütün təhlükələrdən salıq qoruyan, onu irşad edən bir pır, mürid üçün saadət qapısıdır.

Şair eyni zamanda "Məhbub qərin gəşt-o mohimmat bər aməd" dedikdə müşşidin namazdakı son səcdə halını da ifadə edir. Namazın mühümətlərindən olan səcdə eyni zamanda insanı Haqqa yaxınlaşdırən bir əməldir. "Qurani-Kərim"dəki "Vəscud-vuaktarib" (Ələq, 19) ("Səcdə et, yaxınlaş") ayəsi burada "Məhbub qərin gəşt-o mohimmat bər aməd" ("Sevgili yaxın oldu, mühümətlər yerinə yetirildi") şəklində ifadələnmişdir.

Fəzlullah:

هر دیده صاحبظران از سر قدرت
عشق تو به صد نقش به کرات بر آمد
هرگز صفت عشق خدای نتوان کرد،
کاین عشق صفاتی است که از ذات بر آمد

(Fəzlullah, 1397, 107)

Haqqın qüdrətindən, hər nəzər, bəsirət sahibinin gözündə sənin eşqin yüz nəqşlə, hər dəfə əvvəlkindən daha gözəl bir şəkildə görünür, bu hal təkrarlanaraq davam edir.

**Bu xudayi (ilahi) eşqin sifətini, təsvirini vermək mümkündür deyil
Çünki bu sifəti (məcazi, dünyəvi) eşqdır ki, Zətdən qaynaqlanır.**

Göründüyü kimi, Fəzlullah da Əttar kimi Haqqın təcəllilərinin art-

ması, aşığı hər an başqa bir hüsndə və gözəllikdə görünməsi ilə eşqin daha da artması ideyasını ifadə edir. Bu proses təsəvvüfdə çox önəmli olan təcəlli hadisəsini canlandırır (bax: Konevi, 2008; Seyid Yəhya, 2014, I: N.Məmmədli, 2018)

İlahi eşqi anlatmağın qeyri-mümkünlüyündən bəhs edən Fəzlullah onu Zətdən meydana çıxan, məcazi, insani eşqdən başqa heç nə ilə izahlanmadığını bildirir. Haqiqətan də ilahi eşqi ancaq dünyada iken sevə bilən, sonsuz eşq əzablarından keçərək haqiqi dərindən nə olduğunu dərk edən insanlar duya bilərlər. Məhz buna görə sufilər "Məcaz haqiqətin körpüsüdür" deyirlər.

Nəsimi:

المنه لله که ز حق حاجات حاشق
بی توبه و سألوسی . طامات بر آمد
ای صورت حق روی تو آن سوره نور است
کز صورت حرفش علم ذات بر آمد

(Nəsimi 1972, 163).

**Allaha şükürlər olsun ki, aşiqin istəkləri,
Tövbasız, yalvarış və tamənasız hasil oldu.
Ey Haqqın surəti, sənin üzün o nur surəsidir,
Üzünün hərflərindən Zətin əlaməti (bayrağı) görünür.**

Göründüyü kimi, müşşidi Fəzlullah kimi Zə və surətdən bəhsində Nəsimi, eyni zamanda Əttarın iki beytdə verdiyi məzmunu bir beytdə lakonik şəkildə ifadə edir. Hər iki şairin şeirində salıqın mətləbinə çatması və bunun üçün də Allaha şükür öz əksini tapmışdır. İkinci mısradə isə şair "Nur" surəsinin adını çəkir və "Ruhülqüds" adlandırıldığı müşşidin üzündə Allahın bayrağının ucaldığını yazır.

Hər üç qəzəli müqayisəli şəkildə tədqiq etdikdə Nəsiminin qəzəlində Fəzlullahla səslənən məqamlar varsa da, onun daha çox Əttardan təsirləndiyi məlum olur. Bu mənada deyə bilərik ki, Fəzlullah və Nəsiminin "Bəraməd" rədifli qəzəlləri klassik divan ədəbiyyatında nəzərə janrının ən gözəl nümunələrindən biridir. ♦

Ədəbiyyat:

- İmadəddin Nəsimi (1973). Əsərləri, elmi-tənqidi mətnin tərtibi və müqəddimə: Cahangir Qəhrəmanov, I c., Bakı.
- İmadəddin Nəsimi (1973). Əsərləri, elmi-tənqidi mətnin tərtibi və müqəddimə: Cahangir Qəhrəmanov, II c., Bakı.
- İmadəddin Nəsimi (1973). Əsərləri, elmi-tənqidi mətnin tərtibi və müqəddimə Cahangir Qəhrəmanov, III c., Bakı.
- Nəsimi (2004). Seçilmiş əsərləri, I c., tərtib edən: H.Araslı, Bakı.
- Nəsimi (2004). Seçilmiş əsərləri, II c., tərtib edən: H.Araslı, Bakı.
- Məmmədli Nəzakət (2011). Füzulünün "Leyli və Məcnun" əsərində təsəvvüf və onun bədii ifadə sistemi. Bakı, "Elm və təhsil".
- Məmmədli Nəzakət (2018). Sadreddin Konevinin "Fatiha" suresi təfsiri və Seyyid Yəhya Şirvaninin Rumuzül-İşarat" eseri, Sadreddin Konevi, Tasavvuf, Felseve və Din (məqalələr toplusu), Konya.
- Məmmədli Nəzakət (2019). Nəsimi şeirində Əttarın ətri (Şeyx Fəridəddin Əttar və Seyid İmadəddin Nəsimi şeirində poetik və irfani paralellər, Ədəbiyyat günəşi – Nəsimi 650, "Kaspi" nəşrləri, Bakı, s.13-51.
- Məmmədli Nəzakət H. Nəsiminin həyatı və Farsça Divanı, çevirən Turgut Karabey. http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/195437835_7.pdf s.67
- Seyyid Yəhya Əş-Şirvani Əl-baküvi (2014). Risalələr, I. Nəsr əsərləri, fars dilindən tərcümə edən: Nəzakət Məmmədli, Bakı.
- Konevi (2008). Vahdet-i Vücut və Esasları, İz Yayınçılıq.
- Konevi (1970). İcazül-Kuran fi Tefsiri-i Ümmil-Kuran (Fatiha suresi Tefsiri).
- Şixiyeva S. (2000) Nəsiminin sələfləri ilə mübahisələri, "Elmi araşdırmalar", №1-2, Bakı, "Elm".
- کلیات اشعار فضل الله نعیمی استر آبادی، تصحیح و تحقیق دکتر محمد درزی، تهران، 1398
- دیوان عطار نیشابوری (ترجمه احوال عطار بندهالزمان فروزانفر) تهران . 1381 s. 640 s.9.
- سید عماد الدین نسیمی، دیوان، نشریات دولتی آذربایجان، باکو 1972
- سید نفیسی جستجو در احوال و آثار فرید الدین عطار تبریز، 1320 ص 114
- صدای نال سیمرغ – در باره زندگی و اندیشه عطار دکتر عبد الحسین زرین کوب، تهران، دکتر عبد
- الحسین زرین کوب، تهران، 64 ص 1378
- عطار بزرگوار، با کلاوان حله مجموعه نقد ادبی دکتر عبد الحسین زرین کوب تهران، 1378 م. 205